

Stela Spânu

**PARTICULARITĂȚI MORFOLOGICE ALE GRAIURILOR
MOLDOVENEȘTI DIN SUD-ESTUL UCRAINEI**

Rădăcinile istorice ale așezărilor românești din sud-estul Ucrainei sunt deosebit de adânci, acestea fiind desprinse de comunitatea lingvistică românească de aproximativ 250 de ani. Istoria acestor enclave s-a aflat în atenția istoricului Ion Nistor și a acad. Vladimir Șismariov. În vederea alcătuirii ALM/ALRR. Bas., graiurile insulare vizate au fost studiate la fața locului de dialectologii de la Chișinău, în perioada 1957-1965. Cercetări de teren mai recente au fost efectuate în 1998, de echipa M. Marin, I. Mărgărit, V. Neagoe (Institutul de Fonetica și Dialectologie „Al. Rosetti”, București) și V. Pavel (Institutul de Filologie, Chișinău), rezultatele investigației fiind expuse în studiul *Cercetări asupra graiurilor românești de peste hotare*, București, 2000 [1, p. 135].

Deși au fost elaborate mai multe studii privind graiurile românești din medii aloglote, lucrări de sinteză privind vorbirea dialectală din sud-estul Ucrainei (pe linia Kirovograd, Nikolaev, Dnepropetrovsk, Donețk, Lugansck, Zaporojie, Herson) până în prezent lipsesc. Or, cercetarea acestor graiuri insulare ne-ar permite să înregistrăm mai multe elemente arhaice la nivel fonetic, morfologic, sintactic și lexical. În continuare ne vom referi la unele particularități morfologice ale graiurilor românești din sud-estul Ucrainei ce țin de clasa substantivelor, punând în evidență specificul acestora în cadrul dacoromânei.

Categoriile gramaticale. Numărul. Tendința spre diferențiere a formelor morfologice sunt atestate în cazul numărului substantivelor, care prezintă mai multe particularități decât genul, căci opozițiile se stabilesc la nivelul gramatical. În vorbirea dialectală din arealul vizat, variația desinențelor de singular este în funcție de caracterul dur sau palatalizat al consoanei, mai ales în poziție finală. În cazul substantivelor cu tema terminată în *ș, j* este notat pluralul în *ă* sau desinența zero, din cauza timbrului dur al consoanelor: *úșî/ uș* (ALM, I₂, h. 367); *caméșî/ cămేశ* (ALM, I₂, h. 366); *ròșî – pct. 48, 210; ròșîj – 34, 229, 231-234; roș – pct. 112, 165* (ALM, I₂, h. 364). Același fenomen fonetic este înregistrat în majoritatea graiurilor moldovenești.

În sud-estul Ucrainei, substantivul masculin *pumn* face pluralul în *-i* și în *-uri*, deși DEX-ul recomandă forma de plural *pumni*. Dialectismul gramatical *púmnur!* este notat în pct. 112, 225, 233, 235; în pct. 190 înregistrăm coexistența variantelor *púmn!* și *púmnur!*, în celelalte pct. înregistrăm varianta literară *púmn!*.

În arealul dialectal cercetat sunt înregistrate substantive neutre cu pluralul în *-uri* și *-i*. Între acești doi formați de plural se face simțită o concurență neîntreruptă la toate etapele de evoluție a limbii. Prin urmare, pentru substantivele neutre *maț, altar, toiag* (ALM I₂, h. 332, 440, 444, 446) notăm pluralul în *-i*, *-i* și *-ur!*: *cărî* (pct. 34, 190, 225, 231-234), *cărur!* (pct. 48, 210), *cărî* (pct. 165, 229) – ALM I₂, h. 332; *cuoáti* (pct. 48, 227, 229, 232, 233), *cuótur!* (pct. 112, 165, 210, 225, 226, 231, 234), *cuoáti* și *cuótur!* (pct. 190) – ALM I₂, h. 440; *máfi* (pct. 34, 48, 112, 165, 190, 210, 229, 231, 234, 235), *mátur!* (pct. 225, 233), în pct. 190 notăm coexistența dialectismelor gramaticale *mátur!* și *máfi* – ALM I₂, h. 440;

altări (pct. 34, 48, 112, 165, 190, 210, 225, 231-234) și *altărurî* (pct. 229, 235) – ALM I₂, h. 444; *tojăži* (pct. 34, 48, 112, 233); *tojéži* (pct. 232, 235, *tojăgurî* – 210, 225, 231, 234; *stojăži* – pct. 229 (ALM I₂, h. 446).

Pentru pluralul substantivelor feminine *baieră*, *barbă* notăm formele de plural în *-i* și *-urî*: *băjirî* (pct. 231-234, 235, *băjirî* – pct. 227, *băjirî* – pct. 34, 48, 112, 190, 225, 226, 229 (ALM, I, h. 447); *bárbi/bárburî* [2, h. 435]. Pentru substantivul *manta* notăm pluralul *mantálî*, deși DEX recomandă forma *mantále* [2, h. 319].

Categoria determinării. Articolul substantival. În majoritatea graiurilor moldovenești articolul hotărât *-l* de la substantivele masculine nu este notat, funcția lui fiind preluată de vocala *u*. Pe plan istoric, reducerea articolului hotărât *-l* este depistată în sec. XVII. În sud-estul Ucrainei, articolul hotărât *-l* nu se menține ca și în celelalte graiuri moldovenești. Acest fapt este confirmat de harta termenului *sat*: *sátu* (ALM, I, h. 317), dar și de exemplele excerptate din Textele dialectale:

Sî dúși nanáșu, nanáșu, bajéfi așij tinerî (TD, I (II), p. 168, pct. 231); *O aștîarnút cojócu, s-o pus cúmatru, cúmatra* (TD, I(II), p. 181, pct. 235); *S-o oprít în sátu grešesc, dj aișja doușpresî kilométrî* (TD, I(II), p. 141, pct. 225).

Subdialectului moldovean îi este specifică și reducerea vocalei finale a articolului substantival hotărât la genitiv-dativ: *-lui*. Reducerea finalei a fost cauzată de slăbirea articulației sunetului final. În aria cercetată, articolul hotărât *-lui* este atestat pe alocuri cu *i* păstrat, sporadic cu *i* redus:

Amú, porîadocu lu stárosta (TD, I (II), p. 170, p. 231); *Viu la parîntîi nírulej* (TD, I (II), p. 170, pct. 231).

De regulă, în graiurile moldovenești, la singular, articolul hotărât pentru genitiv-dativ *-i* a căzut, funcția lui fiind preluată de *-e*, *-u*, *-ju*, iar după consoanele depalatalizate *j*, *ș*, *đ*, *ț*, *z*, *s* de vocalele *-ă*, *-î*. Acest transfer fonetic este sporadic notat în graiurile cercetate, unde au fost notate și fonetisme cu articolul hotărât pentru genitiv-dativ *i* păstrat. Studiind harta (*i-am spus*) *Anușei* (ALM, h. 431), am notat varianta cu articolul hotărât pentru genitiv-dativ *i* păstrat: (*i-am spus*) *Hánii* (pct. 34, 48, 229, 233), *Hanúfi* (pct. 231, 232), *Anúșci* (pct. 190, 234); în celelalte puncte articolul hotărât *-i* a căzut, în funcția lui prestându-se vocala *î*: *Hanúfi* (pct. 210); *Anjútii* (pct. 225).

Din Textele dialectale am excerptat exemplele:

Întî darújesc parîntîi, ș-apuș iștîlalant uoáminî, cári-s poftîț (TD, I (II), p. 170, pct. 231);

...părîntili nírésî (TD, I (II), p. 172, pct. 231); *Nu, raz, fáta vre sí márgî, apoș parîntî prihé: – Raz fáta mérži, dumnađău v-ažjútî, întorlocăfi-vî* (TD, I (II), p. 177, pct. 235).

Cazul. Nominativul în graiurile dacoromâne ca și în limba literară se caracterizează prin nonsubordonare, distingându-se de celelalte cazuri care sunt subordonate. În vorbirea orală din sud-estul Ucrainei prin nominativ este exprimat subiectul și numele predicativ:

Ș-o scos bádîta doșpriș bezîdzîi/ Șî n-o făcút níca (TD, I (II), p. 153, pct. 228); *La níriási sí duc toș* (TD, I (II), p. 172, pct. 231); *Tu-ș mérz i dípi ísta* (TD, I (II), p. 177, pct. 235).

În aria cercetată, acuzativul se utilizează atât cu prepoziție, cât și fără aceasta. În graiurile de tip moldovenesc sunt utilizate mai multe prepoziții în scopul exprimării raporturilor cauzale exprimate de Ac.:

Aș kiamát jeșu pi fráti acoló, pi sóri, ní-an pus, a nt'inát, ma pozdrovlésc pi míni cu fișór (TD, I (II), p. 180, pct. 235); *Ș-î poftéști la níriási* (TD, I (II), p. 172, pct. 231); *Sî puș la mási* (TD, I (II), p. 172, pct. 231).

Pentru exprimarea raporturilor de genitiv-dativ graiurile moldovenești din sud-estul Ucrainei utilizează atât forme cazuale sintetice, cât și construcții analitice prepoziționale:

Acoló șăd doȝ-triȝ flacăȝ, mahaléniȝ a níresȝ, șăd, îȝ așȝápȝtȝ (TD, I(II), p. 168, pct. 231); *Nírili sí ȝe cartúzu, cúșma, dáci-ȝ ȝárna, ȝe kíta șéȝa, ș-o sarútȝ, și ȝ-o dá nanáșuluȝ* (TD, I(II), p. 169, pct. 231).

Conform exemplelor excerptate din atlasele lingvistice, formele de genitiv-dativ al masculinelor în $ii < i$, fenomen fonetic specific limbii vorbite: *Ș-apúȝ plătésć pópi* (TD, I(II), p. 173, pct. 231).

În masivul cercetat, ca și în limba veche, dativul se realizează frecvent prin construcții acuzative cu prepoziția *la*, atât în cazul substantivelor comune, cât și în cel al substantivelor proprii: *Acoló o gatít, o copt kítít și lȝ-o trimás la toȝ cătȝ-o kítít* (TD, I(II), p. 173, pct. 231).

În vorbirea dialectală din sud-estul Ucrainei pentru genitivul numelor proprii și al gradelor de rudenie masculine sau feminine sunt frecvente atât forme sintetice, cât și construite cu *lu* proclitic: (i-am scris) *tátȝ* (pct. 34, 231, 233), *tátȝ!* (pct. 229, 232, 234) – *lu táta* (pct. 48, 112, 165, 190, 210, 225, 234) – ALM I₂ h. 432; (i-am spus) Hánii (pct. 34, 48, 229, 233), *Hanúȝȝ* (pct. 231, 232); *Anúșci!* (pct. 190, 234), *Hanúȝȝ* (pct. 210); *An!útȝ* (pct. 225) – *lu Hanúȝa* (pct. 112), *lu Hána* (pct. 165, 235) – ALM, I₂ h. 431.

Vocativul în subdialectele moldovean este exprimat prin intonație și prin diverse afixe. Graiurilor moldovenești le este specific vocativul substantivelor feminine în *-î*, iar celor masculine în *-î*. În sud-estul Ucrainei sunt notate ambele forme de vocativ proprii graiurilor moldovenești: *Ilȝánȝ* – ALM, I, h. 426; *Vasȝli* – ALM, I, h. 427.

Deși au fost expuse doar unele particularități morfologice care caracterizează aria vizată, este evident că graiurile insulare cercetate formează arie comună cu graiurile moldovenești, deși sunt notate și un șir de forme etimologice sau arhaice. Acestea sunt datorate evoluției izolate a graiurilor din sud-estul Ucrainei într-un mediu aloglot, în afara legăturii cu limba literară.

Referințe bibliografice

1. Marin M., Mărgărit I., Neagoe V., Pavel V. Cercetări asupra graiurilor românești de peste hotare, București, 2000.
2. Atlasul lingvistic moldovenesc, Chișinău, 1968. Vol. I, partea I: Fonetica de Rubin Udler. Partea a II-a: Fonetica de Rubin Udler, Morfologia de V. Melnic, Chișinău, 1972 (ALM).
3. *Texte dialectale*. Sub redacția lui R. Udler, Chișinău, vol. I, 1971; vol. II, 1981; vol. III, 1987 (TD).

Institutul de Filologie
(Chișinău)